

Kırgızcadaki Pir İnancıyla İlgili Bazı Kelimeler Üzerine

Mayrambek Orozobaev*

Özet

Geleneksel Türk inancında kökü İslam öncesi devirlere uzanan kimi dinî unsurların İslamiyet döneminde bazı İslamî ruh ve motiflerle yeniden şekillenerek (İslamlaştırılarak) günümüzde varlığını sürdürmeye devam ettikleri bilinmektedir. Bu tür unsurlardan biri de, Kırgızların geleneksel inanç dünyasında önemli bir yere sahip olan pir inancıdır. Pirlere, halk inancına göre, kendisine ait bir varlığı ya da o varlıkla ilgilenen kişiyi koruyup kollayıcı bir takım üstün özelliklere sahip ruhlardır. Kırgız halk edebiyatında 30'dan fazla pir ismi geçmektedir. Yapılan araştırmalardan bu isimlerin bir kısmının İslam'ın tesiriyle daha sonraki dönemlerde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Ancak diğer önemli kısmının ise ne zaman ve nasıl ortaya çıktıklarına dair henüz bir filolojik inceleme yapılmamıştır. Bu makalede Kırgızca folklorik eserlerde ve sözlüklerde adı geçen bazı pir isimleri filolojik açıdan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler

Pir inancı, geleneksel inanç, Kırgızca, Eski Türk Dini.

Giriş

Kırgızlar, günümüzde hem geleneksel Türk inancıyla ilgili gelenek-görenek, örf-adetlerini hem de İslam dininin hüküm ve yargılarını bir arada yaşatan, çeşitli etnik ve kültürel zenginliklere ve özelliklere sahip eski Türk boylarındandır. Kırgızların inanç dünyasında, Kökö Teñir (Gök Tanrı) inancı başta olmak üzere onun etrafında şekillenmiş, kökeni İslamiyet'ten çok daha önceki devirlere uzanan ve akademik dilde şamanizm,

* Dr., Türk Dil Kurumu / Ankara
m.orozobaev@gmail.com

animizm, fetişizm, dinamizm, totemizm, natürizm vs. olarak adlandırılmakta olan bazı dinî unsurlar hâlâ canlılığını korumaktadır. Yapılan araştırmalarda bu unsurların bir kısmının İslamiyet'in yaygınlaşmasıyla yeniden şekillenmiş olduğu, ancak bu şekillenmelerdeki değişiklikler genellikle yüzeysel boyutlarda gerçekleştikleri anlaşılmaktadır. Daha doğrusu Kırgızların eski inanış ve geleneklerinden alıp getirdikleri ve günümüzde de yaşattıkları birtakım halk inanışları ve uygulamalarının özünde pek değişiklik görülmemiştir. Söz gelişi ölüm, doğum ve evlenmeyle ilgili töre, yasalar gereği gerçekleştirilen üçlük “ölen adamın anısına ölümünden üç gün sonra verilen yemek”, cetilik “ölen adamın anısına ölümünden yedi gün sonra verilen yemek”, kırkılık “ölen adamın anısına ölümünden kırk gün sonra düzenlenen ziyafet”, kara aş “cenazeye gelenlere ölen adamın defninden hemen sonra anısına düzenlenen ziyafet ve bu ziyafet sırasında verilen yemek”, aş “ölen adam için yaklaşık bir yıl sonra düzenlenen anma töreni, verilen ziyafet”, cıt çıgaruu “ölenin anısına sıvı yağında çörek, börek pişirmek; ateşe yağ dökmek”, tülöo “kurbanlık; hayırlı bir işin gerçekleşmesi için kesilen kurbanlık; adak; ziyafet” vs. gibi örf-adet ve ibadetler yerine getirilirken kesilen kurbanlıklar, yapılan uygulamalar başlangıçta daha çok Kökö Teñir'e, yer-su ve atalar ruhuna bağışlanarak yapılırken İslam'ın Kırgızlar arasında yayılmaya başladığı dönemlerde bunlarla beraber Kuday (Huda) veya Alda'nın (Allah) isimleri de anılmaya başlanmıştır. Ancak uygulamaların çoğunun İslam'ın hüküm ve yargılarıyla herhangi bir ilgisi yoktur. Bunun yanında bazı geleneksel unsurlar İslam'ın tesiriyle yeni anlamlar kazanarak İslamlaşmıştır. Örneğin, Eski Türkler tabiatta doğüstü birtakım gizli kuvvetlerin varlığına inanıyor ve onları kutsallaştırıyorlardı. Bu unsurların İslam öncesi devirlerde iyilik iyeleri ve kötülük iyeleri olarak ikiye ayrılmış olduğu bilinmektedir. Bazı kaynaklarda Türkler bu doğüstü güçleri “iyilik verenler ve kötülük getirenler” olarak ikiye ayırdıkları belirtilmiştir (bk. Günay ve Güngör 1997: 45). İslamiyetin kabulünden sonra bu iyelerin bir kısmı tamamen ortadan kalkmış ve yerlerini iyilik iyeleri meleklere, kötülük iyeleri ise şeytan, cin, peri vs. gibi varlıklara bırakmıştır. Ayrıca bu kavramlar, İslam öncesi devirlerdeki iyilik ve kötülük iyelerine İslamî dönemde verilen genel ad olarak da algılanmaktadır (bk. Duvarcı 2005: 125). Kırgızların geleneksel inancında bunlara benzer bir başka unsur da pir inancıdır.

Kırgız Geleneksel İnancında Pirlere

Pir kelimesi Farsça kökenli olup Kırgızcada “1. Ruhani mürşit; bir tarikatın veya onun bir kolunun şeyhi; 2. Yaşlı, ihtiyar; 3. Bir şeyin Tanrısı,

kutsalı, ruhani koruyucusu, hamisi” (Yudahin 1985: I, 135; II, 110; Karasayev 1986: 228, 70; Abduldayev ve İsayev 1969: 498) anlamlarında kullanılmaktadır. Söz konusu kelime, Türkçenin tarihî dönemlerinde ve diğer çağdaş lehçelerinde genellikle “yaşlı, ihtiyar; şeyh, ruhanî lider” anlamlarında görülmektedir (Bk. Orozobaev 2010: 188). Farsçada “yaşlı, ihtiyar; mürşit, şeyh; Zerdüşti din adamı” (Kanar 1993: 153) anlamlarında kullanılan *pir* kelimesi, diğer bazı çağdaş Türk lehçelerinde görüldüğü gibi, Kırgızcada da anlam genişlemesine uğramış ve günümüz Kırgızcasında daha çok “bir şeyin Tanrısı, kutsalı, ruhani koruyucusu; hamisi, atası” anlamlarında kullanılmaktadır: *İttin piri – Kumayık, kuştun piri – Budayık* “Köpeğin hamisi Kumayık’tır, Kuşun hamisi Budayık’tır” (folk.).

Kırgızlarda günümüzde natürist unsurlar olarak nitelendirilen dünyadaki göze görünen ve hastalık gibi görünmeyen canlı ve cansız bütün varlıkların her birinin koruyucu *ee*lerinin (iye) var olduğu inancı yaygındır. *Pirler*, işte bu iyelerin kimliği bilinen türüdür¹. Daha doğrusu, *pirlerin* bir kısmı tarihte yaşamış, fakat zamanla efsaneleşmiş insanlardır. Örneğin, Kırgızlarda atın *pirine Kambar Ata* derler. *Kambar Ata*, bazı kaynaklara göre İslam’ın en büyük temsilcilerinden olan Hazreti Ali’nin atına bakan kişidir (Karasayev 1986: 137). Ancak zamanla bu kişinin ismi efsaneleşerek bütün atların hamisi, *piri* haline gelmiştir. Kırgızlar bulunduğu çevre ve koşullara göre *pirlerden* yardım isteyebilirler. Örneğin, savaş sırasında yiğidin *piri Şaymerden*’in² kendisine destek olmasını isterse, çocuğu hastalandığında onun iyileşmesine yardımcı olması için çocukların ruhanî koruyucusu olarak bilinen *Umay Ene*’ye yalvarırlar. Çobanlar koyunlarının çoğalması için koyunun *piri Çolpon Ata*’nın adını anarak dua ederken, avcılar geyiğin *piri Kayberen*’e kendilerine geçimini sağlayabilecek, karnını doyurabilecek geyiği nasip etmesi için niyaz ederler. Özellikle *bakşılar* (şamanlar) tedavi sırasında ya da gelecekle ilgili fala bakarken kendi koruyucu ruhları ile birlikte *pirleri* de davet ederek onlardan yardım isterler.

Pirlerin adlarını sırayla sayarak onlardan yardım isteme âdeti bazı *batıl*larda (hayır dua) da görülür (bk. Akmatallyev, 2003: 214-217).

Kırgızların geleneksel inancında dünyadaki bütün canlı cansız varlıkların *piri* vardır. Ancak bunların çoğunun isimleri günümüzde bilinmemektedir. Çalışmamızın temel kaynağı olan Kırgızca sözlüklerde (Yudahin 1985 Abduldayev ve İsayev 1969, Karasayev 1986, Mukambayev 1976, 2009) tespit edilen *pirler* şunlardır: *Kambar Ata* “atın hamisi”, *Çolpon Ata* “koyunun hamisi”, *Oysul Ata* “devenin hamisi”, *Zenği Baba* “sığırın hamisi”,

Çıçañ Ata “keçinin hamisi”, *Koroson Ata* “genelde koyunlarda rastlanan çiçek hastalığının hamisi”, *Umay Ene* “çocukların hamisi”, *Şaymerden* “yiğidin hamisi”, *Kayberen* “geyiğin hamisi”, *Baba Dıykan* “çiftçinin hamisi”, *Böltök* “bildircinin hamisi”, *Döötü* “zanaatkârların hamisi”, *Sulayman* “sunun hamisi”, *Kumayık* “köpeğin hamisi”, *Gunda* ya da *Ay Gunda* “hami, koruyucu ruh; Ay’ın hamisi”, *Buudayık* “yırtıcı kuşların hamisi”, *Kıntık* “sülün kuşunun hamisi”, *Cölömö* “her hangi bir kaza beladan koruyan hami, koruyucu”, *Kedepaya* “Kekliğin hamisi”, *Karşan Ata* “kurdun hamisi”, *Döñköy* “köstebeğin hamisi”, *Güşünay* “değirmencilüğün hamisi”, *Caltañkara* “atın hamisi”, *Bavakan* “atın hamisi”, *Mañkayın* “ayının hamisi”, *Mañka Ata* “maymunun hamisi” (Orozobaev 2010: 66). Bunların içerisinde *Cölömö*, *Bavakan*, *Döñköy*, *Güşünay*, *Kedepaya*, *Caltañkara*, *Karşan Ata*, *Mañkayın*, *Mañka Ata* gibi *pirler* sadece bazı ağızlarda rastlamakta olup bu isimler hakkında yeterli bilgi yoktur. Halk arasında en yaygın bilinen *pirler* *Kambar Ata*, *Çolpon Ata*, *Oysul Ata*, *Zeñgi Baba*, *Çıçañ Ata*, *Kumayık*, *Buudayık* *pirleridir* ve bunlar folklorik kaynaklarda çok sık rastlanan unsurlardır.

Yukarıda adı geçen *pirlerin* bir kısmının etimolojik kaynağı İslam’a dayanmaktadır. Bunlar *Kambar Ata*, *Çolpon Ata*, *Oysul Ata*, *Zeñgi Baba*, *Koroson Ata*, *Şaymerden*, *Döötü*, *Sulayman*, *Kayberen* gibi efsanevi isimlerdir. Bu isimlerin bazılarının Kuran’da adı geçen peygamberler olduğu bilinirken (örn.: *Döötü*, *Sulayman*), kimilerinin ise Hz. Muhammed peygamberin sahabeleri ya da onlarla ilgisi olan efsaneleşmiş evliyaların isimleri olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, Kırgızlarda “koyunun hamisi” olarak bilinen *Çolpon Ata* çoğunluk bilgilere göre Yesevilik tarikatından gelen bir evliyanın ismidir (bk. Karasayev 1986: 281).

Pir isimlerinin diğer önemli bir kısmının kökenlerini de İslam öncesi devirlere dayandırmak mümkündür. Bunlardan en çok bilineni *Umay Ene*’dir. Günümüz Kırgız halk edebiyatında olduğu gibi, Eski Türk yazıtlarında ve diğer bazı Türk boylarına ait folklorik kaynaklarda onun adına sıkça rastlamak mümkündür. İnan’ın da belirttiği gibi “*Umay* eski Türklerin dışı tanrılarında biridir. Mahmud Kaşgari’nin bu ruh hakkında verdiği bilgi pek fazla İslamlaştırılmıştır” (1971: 295). Eski Türk yazıtlarında ilahî varlıklardan *Tengri*’nin yanında seyrek olarak sadece onun adı geçmektedir. İslam öncesine ait yazılı kaynaklarda *Umay Ene*’nin dışında Kırgızların geleneksel inanç dünyasındaki diğer *pir* isimlerine rastlanmaktadır. Ancak en eski Türk destanlarından olduğu bilinen “Manas” destanında *Ay Tuyak* “atın hamisi”, *Ay Müyüz* “ineğin hamisi”, *Aksarbaşıl*

“koyunun hamisi”, *Çıçañ Ata* “keçinin hamisi” gibi isimlere sık rastlamak mümkündür. Ayrıca bu isimler sadece destanlarda değil, masal, öykü, alkış, kargış, *bata* (hayır dua), ağıt, şarkı, türkü, atasözleri gibi Kırgız folklorik kaynaklarında da sıkça yer almaktadır. Makalemizde işte bu *pir* isimleri üzerinde filolojik bir değerlendirme yapılması amaçlanmıştır.

Ay Tuyak: Kırgızcada “at (genel anlamda); tek tırnaklı hayvan; kurbanlık at; atın hamisi” (Yudahin 1985: I, 28, II, 276; Abduldayev ve İsayev 1969: 25; Karıpkulov 1995: 48) anlamlarında kullanılan bu kelimenin *ay* “Ay” ve *tuyak* “toynak” kelimelerinin birleşmesinden meydana geldiği açıktır. Bilindiği gibi, atı diğer hayvanlardan farklı kılan özelliklerinden biri de toynağının taban tarafının Ay’ın şekline benzemesidir. Dolayısıyla, onun bu özelliği dikkate alınarak başlangıçta *Ay Tuyaktuu canıbar* “ay toynaklı hayvan, at” şeklinde kullanılırken zamanla kısaltılarak *Ay Tuyaktuu* “ay toynaklı” ve daha sonraki dönemlerde de *Ay Tuyak* “ay toynak” şeklini almış olabileceğini düşünmek mümkündür. *Ay Tuyak* ismine diğer Türk lehçelerinde rastlanmamaktadır. Söz konusu kelime Kırgız halk edebiyatında genellikle “kurbanlık at” anlamında kullanılmaktadır: *Koş başına bir batyal ay tuyagın soyuşup* “Her bölük için bir genç kısırağı kurbanlık olarak kestiler” (Abduldayev ve İsayev 1969: 25). Bunun dışında *Ay Tuyak* kelimesi bazı folklorik kaynaklarda, özellikle “Manas” destanında “atın hamisi” anlamında da geçmektedir: *Aa Kudayım, Aksarıbaşılım, Ay Tuyagıñ, er Baabedin koldo!* “Ey Tanrım, Aksarıbaşılım, *Ay Tuyak*’ın, alp Baabedin, koruyun!” (Akmataliyev 2003: 375); *Ay Tuyakka at aytıp, ayrı örköçtüü töö soyup* “*Ay Tuyak* için at adayarak, iki hörgüçlü deve keserek” (Yudahin 1985: II, 276). Örneklerden Kırgızların geçmişte *Ay Tuyak* ismine hitap ederek onun kendilerini koruyup kollamasını isteyip, ona at, deve gibi büyük baş hayvanlardan kurban kestikleri anlaşılmaktadır.

Kırgızcada “atın hamisi” anlamında *Kambar Ata*, *Caltañkara*, *Babakan* kelimeleri de kullanılmaktadır. Bunlardan *Caltañkara*, *Babakan* isimleri Kırgızcanın bazı ağzlarında görülmekte olup kökenleriyle ilgili herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Diğer *Kambar Ata* ismi ise, yukarıda belirtildiği gibi, atın hamisinin İslamî devirdeki adıdır.

Eski Türklerde olduğu gibi, Kırgızların geçmiş dönemlerdeki göçebe yaşam kültüründe atın diğer evcil hayvanlara nazaran ayrı bir yeri vardır. Atsız bir Kırgız kültürünü akıllarda canlandırmak mümkün değildir. İyi bir at sadece sahibinin değil, bir kabilenin, hatta bir milletin onuru olmuştur. Bu tür atlar barış günlerinde her türlü aş, toylarda düzenlenen at yarış-

larında bir kabileye itibar kazandırmışsa, savaş sırasında kovalarsa düşmanını yakalayan, kaçarsa düşmandan kurtaran en önemli araç idi. Kırgızlar böyle atlara İslam öncesi devirlerde asıl *Ay Tuyak* nesli diye büyük önem vermişler ise İslamî devirlerde *Kambar Ata* nesli diye ayrıcalık göstermişler ve o atı koruyup-kollaması, neslinin çoğalması için *Kambar Ata*'ya yalvararak dua etmişlerdir: *Kana Gülsarım, Kambar Atañ car bolsun* “Hadi Gülsarı atım, *Kambar Atan* yardımcın olsun” (Karasayev 1986: 137).

Ay Müyüz: Kırgızcada “sığır; kurbanlık inek; sığırın hamisi” (Yudahin 1985: I, 28; Karıpkulov ed. 1995: 45) anlamlarında kullanılan bu birleşik kelime de *Ay Tuyak* kelimesi gibi, *Ay Müyüzdüü canıbar* “ay boynuzlu hayvan” kelimesinin kısaltmış şekli olabilir.³ *Ay* “Ay” ve *müyüz* “boynuz” kelimelerinin birleşmesinden meydana gelen bu kelime, Kırgız halk edebiyatında genellikle *Ay Tuyak* kelimesiyle aynı tabir içerisinde kullanılmaktadır: *Ay Tuyakka bee çaldı, Ay Müyüzgö uy çaldı* “*Ay Tuyak* için kısrağ kestti, *Ay Müyüz* için inek kestti” (Yudahin 1985: II, 276). *Ay Müyüz* kelimesi “sığırın hamisi” anlamında bazı *bata*'larda: *Uyduñ piri Ay Müyüz, amaç tartkan küç bersin* “Sığırın hamisi *Ay Müyüz*, pulluk çekecek güç versin” (Akmataliyev 2003: 236) şeklinde rastlamaktadır. Ayrıca Kırgızcada bu manada *Zaңgi Baba* kelimesinin kullanıldığını da belirtmek gerekir (Yudahin 1985: I, 290). *Zaңgi Baba* ismi de *Kambar Ata* isminde görüldüğü gibi, sığırın hamisine İslamî devirde verilen addır. Karasayev'in de belirttiği gibi, söz konusu kelime 13. yüzyılda yaşamış *Zaңgi Baba* evliyânın ismiyle ilişkilidir (1986: 116). İslamî kaynaklara göre siyah renkli olmasından dolayı *Zaңgi Ata* (< Fa. *zengi* “zenci, siyah adam”) ya da *Zaңgi Baba* lakabıyla bilinen bu adam Türkistanlı Hoca Ahmet Yesevi'nin ilk terbiyecisi Arslan Baba'nın torunlarındanmış. Rivayetlere göre Zangi Baba, Taşkent dağlarında sığır çobanlığı yapar, ailesinin geçimini çobanlıktan aldığı ücret ile sağlarmış. Sığırları kırlarda otlatırken namazlarını kılar, namazdan sonra da Kur'an-ı Kerim okur, Allah Tealâ'yı zikredermiş. Kırdan otlamaya bırakılan hayvanlar onun etrafını çevirirler, otlamayı bırakıp onu dinlerlermiş (bk. *Evlilyalar Ansiklopedisi*).

Aksarbaşıl: Kırgızca sözlüklerde “kurbanlık koyun, adak koyun” (Yudahin 1985: I, 39 121; Abduldayev ve İsayev 1969: 35) anlamında geçen bu kelime diğer Türk lehçelerinden sadece Kazakçada *aqsarbas* “Kudayga qulşılıq etip, arnay şalınatın mal: *aqsarbas ayttı – qudayga qulşılıq etip, arnay mal şaldı*” (Bolganbayev 1999: 27) şeklinde rastlamaktadır. *Aksarbaşıl* kelimesi *ak* “ak”, *sarı* “sarı” ve *başıl* “başlı” kelimelerinin birleşmesiyle ortaya çıkmıştır. Kelimenin ilk baştaki şekli *tülöö* (adak) için

kesilen *ak sarı başıl koy* “ak sarı başlı koyun” olmalı ve daha sonradan kısaltılarak *ak sarı başıl* > *aksarbaşıl* şeklinde kalıplaşmış olabilir⁴: *aksarbaşıl aytkamın, azır barıp çalabız* “adak koyun (keseceğimi) söylemişim, şimdi gidip keseceğiz” (Abduldayev ve İsayev 1969: 35).

Kırgızca sözlüklerde yalnız “kurbanlık koyun” anlamında görülen *aksarbaşıl* kelimesi, bazı folklorik kaynaklarda “koyunun hamisi” anlamında da rastlanmaktadır: *Aa Kudayım, Aksarıbaşılım, Ay tuyagırn, er Baabedin koldo!* “Ey Tanrım, *Aksarıbaşıl* ım, *Ay Tuyak*’ın, alp Baabedin, koruyun!” (Akmataliyev 2003: 375). Örnekteki gibi bazı alkış, yakarışlarda rastlayan *aksarbaşıl* kelimesinin buradaki “koyunun hamisi” anlamının ortaya çıkış tarihini İslam öncesi devirlere kadar götürmek zordur. Ancak günümüzde Kırgızların geleneksel inancında “koyunun hamisi” olarak bilinen *Çolpon Ata* isminin İslamiyet ile ilişkilendirilmesi⁵, tıpkı diğer bazı hayvanların hamilerinde görüldüğü gibi, koyunun da *Çolpon Ata*’ya kadar bir *ee(ie)*’sinin olduğu ve bu iyenin de Kırgızlarda *Aksarbaşıl* olabileceği ihtimalini güçlendirmektedir.

Çıçañ Ata: Kırgızcada “keçinin hamisi” (Yudahin 1985: 893) anlamında kullanılan bu kelimeye diğer Türk lehçelerinde rastlanmamaktadır. Yalnız Kazakçada bu anlamda *Şekşek ata* (Sızdıkova 2001: 79) kelimesi bulunmaktadır. Kırgızca bazı folklorik eserlerde *Şıypañ Ata* şeklinde de kullanılan (Cusupov 2006) bu kelimenin kökeniyle ilgili yeterli bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak *çıçañ* kelimesi Kırgızcada “keçinin kuyruk sokumu” anlamında kullanılmaktadır: *eçkinin çıçañınday sakal* “keçinin kuyruğu gibi sakal” (Yudahin 1985: II, 394). Söz konusu *Çıçañ Ata* kelimesini, işte bu *çıçañ* kelimesiyle ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü diğer hayvanların kuyruğu için Kırgızcada hep *kuyruk* kelimesi kullanılırken, keçinin kuyruğu için *çıçañ* kelimesinin kullanılması onu diğer hayvanlarınkinden farklı kılan bir özellik olarak kabul edilebilir. Ayrıca *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz* örneklerinde görüldüğü gibi, İslam öncesi devirlere ait olduğu düşünülen bazı hayvanların hamilerinin onu diğer canlılardan farklı kılan özelliklerine göre adlandırıldığı bilinmektedir. Bu husus *Çıçañ Ata* kelimesi için de geçerli olabilir: *Çıçañ Ata, Ay Müyüz, Çolpon Ata, Kumpa Bayan, Solto Mergen, Çerte Bayan camaatına car bolsun* “Çıçañ Ata, Ay Müyüz, Çolpon Ata, Kumpa Bayan (Karıncanın hamisi), Solto Mergen (Dağ sıçanının hamisi), Çerte Bayan (Çekirgenin hamisi) cemaatına yardımcı olsun” (Akmataliyev 2003: 215).

Sonuç

İnsanlar, yaşadığı coğrafyaya ait önemli gördükleri kişileri, nesnelere ve mekânları kutsallaştırırlar ve sırrını çözemedikleri konuları çeşitli biçimlerde yorumlarlar. Bu yorumların çok eski dönemlere ait olup ve günümüze kadar asırlardır gerçekmiş gibi kuşaktan kuşağa aktarılıp gelen kısmına da efsane denilmektedir. Efsaneler, “Tabiat varlıkları ile olaylarına kişilik verme sureti ile anlatma şeklidir” (Ögel 1993: V). Kırgızların geleneksel inanç dünyasında yer alan *pirler* de efsanelerin bir parçasıdır. Daha doğrusu onlar, efsaneleşmiş kişiler ya da kişilik verme sureti ile kutsallaştırılmış tabiat varlıklarıdır. Yukarıda ele alınan *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz*, *Aksarbaşıl* ve *Çıçañ Ata* isimlerinin, işte o kişilik verme sureti ile kutsallaştırılmış tabiat varlıkları olduğu düşünülmektedir.

Kırgızların inanç dünyasında *pir* inancı, tabiat varlıklarıyla insan arasındaki dinsel ve büyüsel bir ilişkinin çevresinde şekillenmiştir. Ancak *pirler* sadece kendileriyle ilişkilendirilen tabiat öğelerinin koruyup kollayıcılarıdır. Onlar herhangi bir yaratıcı kudrete sahip değillerdir. İnsanlar onlardan genellikle karşılaştıkları zorluklardan kurtulmak, amaçlarını gerçekleştirmek ya da huzura kavuşmak için yardım isteyip, yakarmalarda bulunarak onların adına kansız veya kanlı kurban gerçekleştirirler.

Kırgız kültüründe *pir* inancının ayrı bir yeri vardır. Hem İslam’a ait, hem de geleneksel eski Türk inancıyla ilişkin unsurları bünyesinde bulunduran bu inanç, bir yandan Gök Tanrı inanç sistemindeki koruyucu iyelerin İslamiyet dönemindeki devamı olarak görülürken, öte yandan İslam’ın Kırgızların geleneksel inanç dünyası üzerindeki tesiri olarak da değerlendirilebilir. Dolayısıyla, yalnızca *pir* inancının yapısını, doğasını ve kapsamını incelemekle günümüz Kırgız kültürünün genel yapısını ve özellikle Eski Türk inancı temeline dayanan bu tür unsurların İslamî ruh ve motiflerle nasıl bir şekil aldığını anlamak mümkündür.

Yapılan araştırmalarda Kırgızların inanç dünyasında İslamiyet’in tesiriyle ortaya çıkan *pirlerin* kökeninin genellikle mesleğiyle tanınmış veya bir özelliğiyle toplumda itibar kazanmış ve zamanla efsaneleşerek külte dönüşmüş İslam’ın temsilcileri ya da peygamberler olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda bu tür pirlere “meslek pirleri” de denilmektedir (bk. Duymaz vd. 2010: 107). Bu tür *pirler* İslamî Türk inançlarındaki veli kültürüyle ilişkilendirilebilir. Fakat Kırgızların *pir* inancında veli kültürüne nazaran İslam öncesi animistik, totemistik, hayvan kültü, su kültü, atalar

kültü vb. gibi inanç sistemleriyle ilgili unsurların daha çok yer aldığını söylemek mümkündür.

İslam öncesine ait olduğu düşünülen *pir* isimlerinin ise, genellikle ait olduğu varlığın diğer varlıklardan farklı bir özelliğini belirten veya o varlığın asıl ismini direk söylemekten çekinerek ona dolaylı kelimeler ile hitap eden örtmece isimler olduğu tahmin edilmektedir. Bu şekilde ortaya çıkmış olduğu düşünülen isimlere yukarıda ele alınan *Ay Tuyak*, *Ay Müyüz*, *Aksarbaşıl*, *Çıçañ Ata* isimlerinin dışında *Böltök* “bıldırcının hamisi”, *Karşan Ata* “kurdun hamisi”, *Döñköy* “köstebeğin hamisi” ve *Mañka Ata* “maymunun hamisi” gibi *pir* adlarını da ekleyebiliriz.

Açıklamalar

- ¹ Kırgızların inanç dünyasında *ee* (iye) inancı da yaygın görülmektedir. Ancak *ee*’lerin halk tarafından bilinen özel isimleri yoktur. Onlar genellikle: *başattın eesi* ya da *bulaktın eesi* “pınarın koruyucu ruhu (ruhani sahibi)”, *toonun eesi* “dağın koruyucu ruhu”, *köldün eesi* “gölün koruyucu ruhu (ruhani sahibi)” *mazardın eesi* “mukaddes yerin manevi koruyucusu” vs. örneklerindeki gibi şekillerde adlandırılmaktadır (bk. Bayaliyeva, 1972:40)
- ² *Şaymerden* ismi de İslam’ın dört büyük halifesinden biri olan Hz. Ali’nin lakabı olarak bilinmektedir (bk. Yudahin 1985: II, 26)
- ³ *Ay Müyüz* ismi bazı folklorik kaynaklarda *Ak Müyüz* “beyaz boynuz” şeklinde de geçmektedir.
- ⁴ Günümüzde Kırgızlarda herhangi bir geleneksel törenlerde kesilen kurbanlığın rengine pek fazla önem verilmiyor. Ancak eski zamanlarda bu tür dinsel törenlerde genellikle sarı başlı beyaz koyun, ya da sarı oğlak veya beyaz kısrak kesmiş oldukları bilinmektedir. Örneğin, “Manas” destanında Manas’ın doğumu sırasında annesi Çıyırdı sancı çekerken babası Cakıp, *aksarıbaşıl koy çaldı*, *Ay Tuyakka bee çaldı*, *Ay Müyüzgö uy çaldı* “sarı başlı ak koyun kesti, *Ay Tuyak* için kısrak kesti, *Ay Müyüz* için inek kesti” diye anlatılıyor (Karıpkulov ed. 1995:63).
- ⁵ *Çolpon Ata* kelimesi diğer bazı Türk halklarında *Çupon Ata*, *Çoban Ata*, *Çoban Dede* şekillerinde “İslam velilerinden biri” olarak anılmaktadır. Halk arasında *Çolpon Ata* hakkında çeşitli anlatılar vardır. Kimileri onun Türkistanda yaşamış Yesevilğin kurucusu Hoca Ahmet Yesevi’nin yetiştirdiği evliyalardan olduğunu ve koyunları çok severek devamlı koyun güttüğünü anlatırlarsa, kimilerine göre *Çolpon Ata* evliya olmakla beraber tabip ve astrologdur (bk. Orozobaev 2010: 190).

Kaynaklar

- Abduldayev, Esenkul ve Davletşa İsayev (1969). *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*. Frunze: Mektep.
- Akmataliyev, Abdıldacan (2003). *Kaada Salttar, Ak Batalar*. Bişkek: Şam.

- Bayaliyeva, Toktobübü (1972). *Do İslamskiye Verovaniya Perežitki Kirgizov*. Frunze: İlim.
- Bolganbayev, Äset ve ark. (1999). *Kazak Tilinin Sözdüğü*. Almatı: Dayk-Press yay.
- Cusupov, Kengeş (2006). *Bişkek Tayms Gaz.* 30.
- Duvarcı, Ayşe (2005). “Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve Bunlarla İlgili Kabul-ler, İnanmalar, Uygulamalar”. *bilig* 32: 125.
- Duymaz, Ali ve Halil İbrahim Şahin (2010) “Meslek Folkloru Kapsamında Geleneksel Mesleklerdeki Pir İnanç ve Hikâyeleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Milli Folklor* 87: 101-113.
- Evlilyalar Ansiklopedisi* c. 12 İstanbul: . Türkiye Gazetesi Yay. 1992
- Günay, Ünvar ve Harun Güngör (1997). *Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*. İstanbul: Ocak Yay.
- İnan, Abdülkadir (1971). “Divanü Lûgat-it Türk’de Şamanizme Ait Kelimeler”. *Türk Kültürü* 100: 293-297.
- Karasaev, Huseyin (1986). *Özdöştürülgön Sözdör*. Frunze: Kırgızistan.
- _____ (1987). *Nakil Sözdör*. Frunze: Kırgızistan.
- Karıpkulov, Amangeldi (1995). *Manas Ensklopediyası I-II*. Bişkek: Muras
- Mukambayev, Ceembay (1976). *Kırgız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü*. C. I. Frunze: İlim.
- _____ (2009). *Kırgız Tilinin Diyalektologiyalık Sözdüğü*. Bişkek: Sultanov Matb.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1984). *Türk Halk İnançlarında Ve Edebiyatında Evliya Menkabeleri*. Ankara: Başbakanlık Basımevi.
- Orozobaev, Mayrambek (2010). *Kırgızcadaki İslam Dışı Geleneksel İnanç Ve İnanışlarla İlgili Söz Varlığı*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniv. Ankara.
- Ögel, Bahaeddin (1993). *Türk Mitolojisi I-II*. Ankara: TTK.
- Örnek, Sedat Veyis (1995). *100 Soruda İlkelerde Din, Büyü, Sanat, Efsane*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Polat, Kemal (2005). *Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek Ve İnanışlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sızdıkova, Rabiga ve Kobey Şahmetulı Husayin (2001). *Kazahsko-Russkiy Slovar’*. Almatı: İlim.
- Yudahin, Konstantin Kuzmiç (1985). *Kırgızsko-Russkiy Slovar’ I-II*. Moskva: İlim.

Words Related to the *Pir* Belief in Kyrgyz Language

Mayrambek Orozobaev*

Abstract

It is known that some religious elements, of which the roots extend to pre-Islamic ages in traditional Turkish belief, have been reshaped (Islamized) using certain Islamic spirits and motifs during the Islamic period and continue to maintain their existence today. One of these elements is the belief of *pir* (protective spirit), which has a significant place in the traditional belief of the Kyrgyz nation. *Pirs*, according to public belief, are souls which have some superior qualifications like protecting and caring for an existence belonging to itself or to a person closely caring about that existence. Kyrgyz folk literature includes more than 30 names for *pirs*. Research indicates that some of these names appeared in later periods due to the influence of Islam. However, philological research has not yet been done in order to find out when and where the remaining names appeared. This article, therefore, focuses on certain *pir* names found in Kyrgyz folkloric works and dictionaries from a philological perspective.

Keywords

Belief in a protective spirit (*pir*), traditional belief, Kyrgyz language, Ancient Turkish Religion

* Dr., Turkish Language Association / Ankara
m.orozaev@gmail.com

О некоторых терминах относительно веры пери в кыргызском языке

Мейрамбек Орозобаев*

Аннотация

В традиционных тюркских верованиях имеются религиозные элементы, возникновение которых уходит глубоко корнями в доисламскую эпоху, в исламский период принимают новые формы под воздействием мусульманской духовности и мотивов (исламизируются) и продолжают существовать и по нынешнее время. Одним из подобных элементов является вера в пери, которая занимает важное место в традиционных верованиях кыргызов. Пери, согласно народному поверью, это духи, обладающими высшими способностями и охраняющие принадлежащий им объект или лиц, занимающихся этим объектом. В кыргызской народной литературе известно более 30 имен пери. В результате проведенных исследований было выяснено, что часть имен пери возникла под воздействием ислама в более поздний период. Однако до сих пор не было проведено филологического исследования относительно времени и условий возникновения другой важной части имен пери. В этой статье рассмотрены с филологической точки зрения некоторые имена пери, встречающиеся в кыргызских фольклорных произведениях и словарях.

Ключевые слова

вера в пери, традиционное верование, кыргызский язык, древнетюркская вера.

* Доктор, общество турецкого языка / Анкара
m.orozobaev@gmail.com